УДК 342.813:351.746.1

В. А. Сминтина, доктор фізико-математичних наук, професор, академік, ректор Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

ОСВІТА — ФАКТОР ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Аналізуються проблеми діяльності державних вищих навчальних закладів, пропонуються шляхи розв'язання цих проблем на законодавчому рівні, обгрунтовується негативне ставлення до тенденцій роздержавлення системи освіти України.

Ключові слова: система освіти, вищі навчальні заклади, фінансування освіти, позабюджетні кошти.

Зменшення держбюджетного фінансування змушує всю системи освіти України покривати дефіцит коштів за рахунок позабюджетних джерел. Більше того, вищим навчальним закладам (далі ВНЗ) доручають ліквідовувати державний борг із зарплати за рахунок позабюджетних коштів. У цьому випадку ВНЗ вимушені покривати витрати на виконання держзамовлення за рахунок коштів фізичних осіб та юридичних осіб недержавної форми власності.

У сучасних економічних умовах з таким підходом треба було б погодитись при виконанні двох умов: по-перше, при наявності правового забезпечення використання коштів фізичних та юридичних осіб недержавної форми власності для виконання державного замовлення, по-друге, за прибуткової діяльності ВНЗ в системі освітянських послуг.

Особливої уваги потребують правові аспекти використання позабюджетних коштів ВНЗ. Такі кошти надходять відповідно до умов контракту на підготовку фахівця за замовленням фізичної особи або юридичної особи недержавної форми власності. Для забезпечення такого замовлення ВНЗ додатково наймає на роботу викладачів та інший персонал і сплачує їм зарплату, закуповує додаткове устаткування до лабораторій та аудиторій, обладнання, меблі в гуртожитки, щоб виконати недержавне замовлення відповідно до кількості "позабюджетних" студентів.

У будь-якому випадку позабюджетні кошти ВНЗ використовує для виконання державного замовлення і без покриття державного боргу із зарплати. Так, обладнання, устаткування, придбані за позабюджетні кошти, використовують в навчальному процесі як держбюджетні, так і позабюджетні студенти. Однак справедливо зазначити, що все майно ВНЗ, придбане в минулому за держбюджетний рахунок, нині також використовується для навчання позабюджетних студентів.

Сьогодні фактично припинено фінансування утримання навчальних приміщень ВНЗ. Витрати на забезпечення тепло-, електроенергією, водою, газом покриваються лише частково. Обсяг витрат, що фінансується з держбюджету, щороку зменшується відповідно до коштів, які виділяє Міністерство освіти і науки України на такі заходи. Це призводить до того, що ВНЗ час від часу лихоманить від тиску постачальників, які вдають, що не знають про систему взаємозаліків.

Про важливість вказаного правового питання свідчить те, що останнім часом ВНЗ запропоновано складати єдиний кошторис, який, здається, все-таки не розв'язує згаданої правової проблеми.

У будь-якому разі розглянуті аспекти свідчать про тенденцію до роздержавлення системи освіти. Неважко в державній системі освіти знайти сьогодні ВНЗ,

які готують спеціалістів з гуманітарних, соціальних та суспільних спеціальностей. Деякі з них мають підвищений, а подекуди й ажіотажний попит у абітурієнтів, готових за отримання "модного" диплому платити гроші. Тому у ВНЗ з підготовкою фахівців вказаних спрямувань у сумарному бюджеті, позабюджетна його частина наближається до бюджетної, а інколи й перевищує її. Можна прогнозувати наступний етап розвитку такого ВНЗ як акціонування і приватизацію. При цьому легко припустити, що утримати в сфері державної власності будівлі та майно такого ВНЗ буде вельми не просто. А як бути з майном і будівлями, які ВНЗ придбали за позабюджетні кошти: вони є державною власністю чи власністю трудового колективу?

Ще виразніше явище роздержавлення освіти виявляється в процесах створення недержавних ВНЗ. Їхня питома вага серед ВНЗ України перевищила анологічний показник європейських країн. Зменшення фінансування ВНЗ з державного бюджету створило своєрідний фінансовий вакуум у сфері освіти, який, звісно, не залишається без уваги. Цей вакуум заповнюється коштами від різних фондів, центрів, котрі здебільшого віддають перевагу приватним закладам освіти.

Важко уявити собі приватний ВНЗ, що готував би ливарників, гірників, пілотів та інших фахівців, підготовка яких потребує великих матеріальних витрат. Тому приватні ВНЗ в основному готують економістів, юристів, менеджерів, соціологів і т. п. Отже, вони заробляють на тому, що формують ідеологію, та соціополітичну і правову культуру нової генерації громадян України — а отже, і громадянське суспільство в цілому. Виникає питання — чи є приватні ВНЗ прогресивним явищем?

Формальних претензій до приватних ВНЗ мати не можна, бо вони відкриваються і діють відповідно до чинного законодавства. Їх поява є природним відгуком на зміни в економіці України і на недостатню гнучкість системи державної освіти. Кількість бажаючих навчатись у приватних ВНЗ свідчить про те, що система державних ВНЗ сьогодні не здатна повністю задовольнити потреби громадян у вищій освіті. Це, можливо, головний фактор, який показує, що реформи у сфері освіти відстають від плину часу або недостатньо враховують бажання громадян та їхні соціальні потреби.

І все ж таки в державних ВНЗ зберігається атмосфера класичних традицій державної системи освіти, яку поглинають як бюджетні, так і позабюджетні студенти. Недавно створені приватні ВНЗ таких традицій мати не можуть. І не тому, що вони їх не сприймають, а через специфіку умов їх створення та засад малого приватного підприємства, на яких вони засновуються. Саме ці засади малого приватного підприємства негативно впливають на формування взаємовідносин між членами професорсько-викладацького колективу та між викладачами і студентами.

Міністерство освіти України свого часу зробило рішучий крок у цій сфері, надавши державним ВНЗ можливівсть набирати студентів понад державне замовлення. Такі студенти повинні платити за своє навчання. Другим важливим і позитивним кроком було рішення Міністерством освіти питань щодо оподаткування позабюджетних коштів державних ВНЗ. Можна припустити, що потрібно зробити ще один рішучий крок — зняти обмеження на ліцензовану кількість позабюджетних студентів денної та заочної форми навчання.

У частини суспільства існує негативне ставлення до освіти "за власні кошти" (мова йде про так званих позабюджетних студентів). І взагалі така освіта — це позитивне явище в суспільстві чи крок назад у його розвитку? В самому питанні відображено наявність в суспільстві двох крайніх точок зору.

Можливо, треба вважати, що такий стан в освіті — це компроміс між можливостями державного бюджету і попитом громадян на вищу освіту. Безумовно, державний бюджет повинен повністю фінансувати вищу освіту в обсязі державного замовлення. При цьому держава виступає в ролі звичайного замовника і, виходячи зі своїх потреб і можливостей, кількісно формує замовлення на фахівців, а також

державний розподіл на роботу до державних установ. Звичайно, в такому разі створюються жорсткі кількісні обмеження студентів у ВНЗ.

Як же тоді бути тим, хто прагне здобути вищу освіту, щоб підвищити свій загальний культурний рівень; тим, кому за певних обставин украй потрібно здобути другу спеціальність; тим, хто не має наміру працювати в державній установі і віддає перевагу приватній організації. Очевидно, рішення питання про надання громадянам можливості навчатись за власні кошти є вдалим компромісним рішенням Міністерства освіти та науки України, яке відповідає сучасним умовам.

Сьогодні державні та приватні ВНЗ конкурують у змаганні за позабюджетного студента. Тому всі ВНЗ вдаються до реклами й пропонують свої переваги у засобах масової інформації. Як про переваги вказується про впровадження американської, англійської, німецької, французької та інших систем навчання. Про застосування навчальних програм, наприклад, з Оксфорду, Кембриджу, Сорбонни і т. п.

Однак для кого, точніше для якої держави, можуть готуватися в Україні фахівці за програмами провідних університетів світу? Як у цих програмах враховано державні інтереси і потреби України? Як у таких програмах знаходять продовження багатовікові культурні й освітянські традиції нашої держави? Ці питання можна продовжувати. Закінчімо ж так: чому подекуди нехтується вітчизняна державна система освіти? Адже її фундаментальність і збалансованість окремих дисциплін та спеціальностей у програмах перевірені часом. Саме з наших ВНЗ вийшли всесвітньо відомі академіки і вчені України й багатьох країн світу. Саме її вихованці створили загальновизнані наукові школи та напрями. Саме її студенти неодноразово доводили не лише свою конкурентоспроможність, а подекуди і неперевершеність на багатьох світових наукових і творчих змаганнях та форумах.

Можливо, справа в тому, що на утримання системи освіти бракує коштів у держави? На фінансування державної системи освіти останніми роками виділяється лише кілька відсотків витратної частини держаного бюджету. Тобто сума фінансування сфери освіти знаходиться майже в межах похибки розрахунків державного бюджету. Сподівання на те, що економія в галузі освіти виправить загальне економічне становище України, — є помилковим.

Отже, проблема полягає в тому, на яких засадах будується державна доктрина системи освіти, як буде формуватись особистість громадянина України в державних закладах вищої освіти чи таке державної ваги завдання буде виконуватися через систему приватних навчальних закладів?

Саме в державній системі освіти передаються з покоління в покоління кращі здобутки науки, освіти, культури і духовності, на підгрунті яких формується світогляд громадянина єдиної незалежної України та відчуття приналежності до соборного українського суспільства, свідомість державного самовизначення. Роздержавлення системи освіти України завдає великих збитків процесу розвитку незалежної держави, а отже, — ставить під загрозу її державну безпеку.

В. А. Сминтина

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ОБРАЗОВАНИЕ — ФАКТОР ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены проблеми финансирования государственных высших учебных заведений Украины, вопросы использования внебюджетных средств высших учебных заведений. Автор соотносит значение и роль частных и государственных высших учебних заведений в системе образования Украины, отдавая преимущество последним, а также предлагает снять ограничения на лицензирование очной и заочной внебюджетной форми обучения.

Ключевые слова: система образования, высшие учебные заведения, финансирование образования, внебюджетные средства.